

DELEŽ FALSKE GRAŠČINSKE POSESTI PRI RAZVOJU GOSPODARSTVA IN PREOBLIKOVANJU POKRAJINE NA LOVRENSKEM IN RUŠKEM POHORJU V 19. STOLETJU

V razvoju gospodarstva in v preobrazbenem procesu pokrajine so bili v 19. st. pomembni kakor drugod v Dravski dolini tudi na Lovrenškem in Ruškem Pohorju poleg stabilnih, naravnogeografskih elementov nekateri družbenogospodarski in zgodovinski elementi. Med temi so odigrali v razvoju kulturne pokrajine odločilno vlogo zlasti tile dejavniki:

a) razmeroma gosta mreža steklarn, fužin in kovačij, ki so se ohranile še iz prejšnjega manufakturnega obdobja ali pa so nastale na novo;

b) nova železniška proga Maribor—Celovec, zgrajena leta 1863, in pozneje podaljšana do Franzensfeste;

c) graščinska veleposest, ki se je ohranila v precejšnjem obsegu še po l. 1848;

č) v drugi polovici 19. st. začetni inovacijski proces prevrednotenja zemlje v smeri komercializacije lesa;

d) spodbudno poseganje oblastnih organov pri negovanju in čuvanju gozdnih površin v drugi polovici 19. st.

Ti in še drugi družbenohistorični in gospodarski elementi nastopajo v preobrazbi pokrajine kot aktivni dejavniki v medsebojnem prepletanju z ekološkimi pogoji, in v njihovem sklopu ima pomembno vlogo tudi falska graščinska posest prav zaradi tega, ker pomenijo njeni obširni in sklenjeni gozdovi odlično osnovo za to.

Podroben vpogled v njeno gospodarsko vlogo in nekaj novih podatkov nam odkriva obsežna arhivska zapuščina, ki jo je po osvoboditvi dobil Pokrajinski arhiv v Mariboru (1). V več fasciklih so zbrane številne nakupne in prodajne pogodbe ter v zvezi s tem obsežna korespondenca med graščinsko gozdno upravo ter steklarskimi, železarskimi in drugimi podjetji ter ustanovami, ki določajo količino, obseg in način sečnje, spravlanje in preskrbo lesa, dobavne roke, oglarjenje in skrb za pašništvo na posekah. V materialu so tudi akti in dopisi mariborskega okrajnega glavarja in graške deželne pisarne, ki skušajo posredovati v pritožbah kupcev, ko falska graščina proti koncu 19. st. pričinja ovirati velikopotezno sečnjo, s čimer prihajajo steklarne v vse večje težave. Dragoceni so tudi podatki o obsegu gozdnih površin, sečnih območij, zlasti za starejša obdobja (2). Zanimivi so dopisi in poročila v zvezi z negovanjem gozdov, prepovedujejo posekavanja in s spodbujanjem k načrtnemu pogozdovanju. Arhiv vsebuje tudi dopise, ki kažejo na trenje med pogodbeniki glede obmejnih sporov, pritožbe zaradi zavlačevanja dovoljene sečnje, falske graščine zaradi nedovoljene paše v mladih gozdnih sestojih. To odkriva v gozdnem gospodarstvu nove težnje, ki se javljajo

od 70. let preteklega stoletja pri velikih gozdnih posestvih na Dravskem Pohorju. Najstarejši zadevni dokumenti segajo nazaj v drugo polovico 18. st., najobsežnejši je arhivski material za drugo polovico 19. st., razmeroma skromen pa za dobo med vojnama. Arhivsko gradivo falskega gozdnega gospodarstva dopolnjuje kratek pa zgoščen sintetični izvleček, ki ga je napisal Wilhelm Werner, dolgoletni upravnik falske graščine, deloma na osnovi dokumentov, deloma po lastnem opazovanju pozneje v Rušah. Njegovo delo o falskih gozdovih ima veliko vrednost (15).

Proučitev falskega arhivskega materiala želi prispevati k vprašanju, kakšno je bilo konkretnejše delovanje in kakšna je bila podrobnejša gospodarska vloga falskega graščinskega gozdnega gospodarstva na Lovrenškem in Ruškem Pohorju v 19. st.

I

Zgovorne aktivne vloge bi bila falska graščina ne mogla imeti, če ne bi bila imela obsežnih, prostorsko zaokroženih in prometno razmeroma lahko dostopnih gozdov, zato naj sledi najprej prikaz velikosti in sestave falske zemljiške graščinske posesti. Arhivski podatki so pri tem dragocen prispevek.

1. Falska graščinska posest je po obsegu v celotni Dravski dolini največja. Po razpustitvi šentpavelskega benediktinskega samostana l. 1782, ki je bil lastnik falske veleposesti, postane najprej državna last. Država daje posest v zakup in do l. 1824 jo upravljajo različni upravniki. Tega leta kupi posest za 180.000 gld. meščanski bogataš Martin Liebmann. Po pridobitvi bavarske viteške časti l. 1830 ga srečavamo v spisih arhiva pod imenom Ferdinand Freiherr von Rast. Pod njegovim gospostvom sklene graščinsko gospodarstvo prve večje dolgoročne pogodbe o dobavi velikih količin lesa. L. 1860 preide graščina v nove roke. Novi lastnik pruski plemič z Meklenburškega August Peter von der Kettenburg, ki je kupil posest za 245.000 gld., nadaljuje z velikopoteznimi sečnjami svojega prednika, obenem pa tudi načrtneje skrbi za obnovo in pogozdovanje gozdnega fonda. Tretjič menja posest lastništvo l. 1875., ko preide v roke italijanske rodbine Johanna in Karoline Zabeo. Obstoj, rast in težave takratnih steklarn, železarn in drugih podjetij na Dravskem Pohorju so v 19. st. najtesneje povezani z imenovanimi tremi lastniki.

2. Graščinska posest je zaokrožena. Najstarejši podatek, ki ga zasledimo v arhivu o njeni velikosti (4), navaja za l. 1789 10.707 oralov in 838 klafter. Toliko je imela posest tudi l. 1910, za katero navajajo podatki 10.630 oralov, to je okoli 6116 ha. V veliki večini je to dominikalna zemlja; rustikalne zemlje je procentualno malo. To dokazujejo tudi Schmutzovi podatki o letnih dohodkih posesti. Dominikalna zemlja je bila ovrednotena z 3883 gld., rustikalna zemlja pa le s 568 gld. letnih dohodkov (20). Že takrat predstavlja gozd v zemljiški strukturi daleč največji del. Graščinska posest se razprostira sklenjeno na ozemlju današnjih k. o. Kumen, Smolnik, Lobnica, Činžat, Recenjak, Ruta in Rdeči breg. Rustikalna zemlja je poleg v teh zlasti v današnjih k. o. Ruše, Bistrica, Sp. Boč in Vurmat, toda le v neznatnem obsegu. Podrobnejši podatek o obsegu posesti in njeni geografski razporeditvi imamo za l. 1810 (2).

Iz naslednjih podatkov je razvidno, da je največji sklenjeni del posesti v vrhnjih legah Ruškega in Lovrenškega Pohorja, kakor to prikazuje tudi priložena skica l. 1825. Za l. 1799 odkriva arhiv tudi to, koliko lesa je bilo takrat v falskih gozdovih (4). Falski gozdar Jožef Mittelbehmer je ocenil lesno maso na 1.544.738 klafter ali sežnjev lesa, največ bukovega. Podatki za l. 1799 pričajo, da je sestavljalo takratne falske gozdove v veliki večini listnato drevje, čisto drugače kot danes. Med listavci se omenja v ogromni večini bukove. Razmerje med mehkim in trdim lesom, preračunano v poprečku, je 1:5,8. Takšno razmerje ostane še dolgo v 19. st. Listavcev je takrat

okoli 85 %, iglavcev pa le 15 %. To izpričujejo naslednji podatki, ki jih navajam iz arhiva.

Posest falske graščine za leto 1810 v oralih

Območja

Reber	673
Kamlišče	667
Zg. Smolnik	645
Lamprecht	981
Hudi kot, vzhod	4000
Hudi kot, zahod	3353
Rdeči breg	11
Petrak	139
Schlosswald	126
Vurmat	12

Skupaj še z drugimi deli 10631

Ocenitev lesne mase falske graščine v klaftrah l. 1799

območje	trd les	mehek les
Gornji Smolnik	74.914	5.166
Lamprecht	119.774	9.815
Hudi kot, vzhod	640.000	96.000
Hudi kot, zahod (Plešič, Radelbach)	482.832	116.237
S k u p a j	1,317.520	227.218

V dvajsetih letih 19. st. se posest zmanjša, tako da je imela l. 1825 po franciscejskem katastru le 7623 oralov produktivne zemlje, od tega 7220 oralov gozda (14). To je obseg, ki ga ima potem graščinska posest bolj ali manj brezspremembno. Delež gozda v celotni zemljiški površini je izredno visok, to je 94,6 %.

Gozdna posest falske graščine leta 1825 po k. o. v oralih

Lobnica	192
Smolnik	2646
Kumen	3351
Činžat	21
Ruta	37
Rdeči breg	22
Recenjok	839
Vurmat	88
Sp. Boč	24

S k u p a j 7220

Približno toliko je merila falska posest tudi po 1848. letu (15). Ohranjeni so podatki za l. 1867; ti kažejo nekoliko večjo posest le v kmetijski zemlji, medtem ko ostane gozdna površina v bistvu še nespremenjena, tako absolutno kot relativno. Werner navaja, da je imela falska gozdna uprava sredi 19. st. okoli 250 stalnih drvarjev in oglarjev ter 3 večje gozdarsko-drvarske

koče, 2 na Klopnem vrhu in Brvi ter Zemljiško kočo (16). Puff dodaja k temu za l. 1854 še 28 gozdarskih koč oziroma bajt, raztresene po štirih glavnih sečnih območjih (25).

Falska zemljiška posest l. 1867 po strukturi v oralih

njive	18 oralov	622 klafter
travniki	68 oralov	101 klafter
vinogradi	—	895 klafter
sadovnjaki	6 oralov	344 klafter
pašniki	52 oralov	1207 klafter
gozdovi	7160 oralov	1346 klafter
S k u p a j	7596 oralov	

V drugi polovici 19. st. se posest poveča z dokupom zemlje nekaterih propadlih kmetij na Činžatu in Ruti (16). Tako je imela l. 1875 v celoti 8069 oralov zemlje, od tega gozda 7564 oralov, leta 1883 pa 8128 oralov produktivne zemlje, od tega gozda 7883 oralov. Kot vidimo, ostaja razmerje v strukturi zemljišča v bistvu nespremenjeno, le gozdna površina se rahlo veča (17; 18).

Falska posest leta 1883 po zemljiški sestavi v oralih (ha)

njive	50,1375 oralov	29,26 ha
travniki	115,445 oralov	66,33 ha
vinogradi	11,739 oralov	6,59 ha
sadovnjaki	13,448 oralov	7,82 ha
pašniki	49,1253 oralov	28,64 ha
gozdovi	7883,29 oralov	4536,39 ha
S k u p a j	8128,646 oral	4677,60 ha

Zemljiška sestava falske posesti leta 1916.
v ha

njive	50 ha
travniki	83 ha
sadovnjaki	18 ha
vinogradi	7 ha
pašniki	53 ha
gozdovi	4153 ha
S k u p a j	4364 ha

Falska posest po občinah v ha leta 1916

Bistrica	12 ha
Ruše	35 ha
Činžat	35 ha
Ruta	283 ha
Kumen	2145 ha
Smolnik	1847 ha
Rdeči breg	7 ha
S k u p a j	4364 ha

Razvoj falske posesti 1825—1931

leto	celotna posest		delež gozda
	oral	ha	
1825	7623	4386	94,6 %
1867	7596	4370	94,2 %
1875	8069	4642	93,7 %
1883	8128	4733	94,8 %
1916	7591	4364	95,0 %
1931	7689	4416	95,1 %

Leta 1931 je imel takratni falski lastnik grof Alfonz Zabeo pred sprejemom zakona o likvidaciji agrarne reforme 4416 ha veliko in arondirano veleposest, od tega 4198 ha gozdnih površin (21; 22). Njihov delež se je s tem povzpел na 95,1 %.

3. Iz priloženih statističnih podatkov je razvidno, da je bil gozd v zemljiški strukturi falske graščine z 93,7 % do 95,1 % gospodarsko daleč najvažnejši del posesti, od leta 1789, ko se javljajo v arhivu prvi natančnejši podatki, pa vse do leta 1931, ko je falso posest zadel zakon o agrarni reformi (21). Takratnemu lastniku se je posrečilo, podobno kot drugim neagrarnim veleposestnikom v Podravju, obdržati še vedno večji kompleks zemljišča neokrnjen (22). Agrarna razlastitvena komisija pri banski upravi v Ljubljani mu je priznala od takratnih 4416 ha produktivne zemlje 3412 ha, od tega 3302 ha gozdnih površin. Razumljivo je zato, da je falsa veleposest posegala v razvoj gospodarstva na vzhodnem Dravskem Pohorju kot aktivni dejavnik skoraj izključno s svojim visokim deležem gozda. Učinki Fale niso le v tesni povezanosti z razvojem pohorskih steklarn, fužin in železarn v 19. st., njena krepka vloga je razvidna tudi v 20. st. v razvoju novejših industrijskih obratov, kot sta tovarna papirja in poznejša tovarna vžigalic ter kovaška industrija v Rušah, ravno tako tudi v gradnji infrastrukture, kot sta npr. cesta od Ruš do Fale in dravski most na Ruti. Natančnejši vpogled v to nam odkriva ravno falsa arhivska zapuščina.

II

Če si ogledamo vlogo falske veleposesti v razvoju gospodarstva, se moramo najprej ustaviti pri gradivu, ki govori o dobavah lesa iz falskih gozdov takratnim železarnam.

1. Izredno zgovorna v tem smislu in za takratne gospodarske težnje falske graščine markantna je dolgoročna pogodba z mislinjsko železarno, sklenjena 2. 9. 1839 med lastnikom železarne Antonom von Bonazza in podjetnim falskim lastnikom Ferdinandom von Rast (6; 7). Mislinjski železarni dovoljuje za dobo 25 let, da sme posekati v falskih gozdovih v Hudem kotu na vrhnjih pobočjih Pohorja (»Hinteralpen«), ob gornji Lobnici, ob Černavi in v povirju Oplotnice, od gornje Radoljne do Brvi in Klopnega vrha pa vse do severne meje s sečnimi območji Vivatove steklarne 100.000 klafter bukovega lesa, potrebnega za izdelovanje oglja. Začetek sečnje je določen z letom 1840; letna sečnja mora obsegati najmanj 4000 klafter bukovic, debela najmanj 1 ¹/₂ cola¹. Od tega je izvzet les iglavcev. Kupec sme podirati drevje v lastni režiji ter se obvezuje, da se bo strogo držal določenih lokacij za oglarske kope in da bo zgradil tudi posebno »oglarso cesto« (Kohlenstrasse) do Mislinje. Sečnja mora biti končana vsako leto do konca oktobra.

¹ Če vrednotimo avstrijsko klafter s 3,4115 m², bi bilo to 13.646 m² lesa (37).

Zanimivo za takratno gospodarsko miselnost falske veleposesti je, s kakšnimi argumenti utemeljuje potrebo po velikih sečnjah lesa do golega. V dopisu falskim logarjem o donosnosti predlagane sečnje navaja glavni gozdni upravnik med drugim, »da je na območju, kjer namerava mislinjska železarna sekati les, nedotaknjen gozd, skoraj pragozd. Od tega graščina nima nobene prave koristi. Drugače je to v kmečkih gozdovih, kjer lahko imajo kmetje prebiralno sečnjo. V falskih gozdovih v Hudem kotu, na Plešiču, Rebru in Kamenitcu bi bila takšna sečnja za graščino nerentabilna. Morali bi namreč napraviti številne gozdne poti. Zato naj se tam, kjer je pragozd, poseka les v celoti do golega, vendar tako, da je poseka v drugem ali tretjem letu pripravna za nove gozdne kulture« (dopis s l. 10. 1938).

Pogodba obvezuje kupca, da bo pospravil posekano vejevje in odpadni les na primernih krajih, v vsakem sečnem revirju najpozneje v treh letih, da bi bile poseke primerno pripravljene za pogozdovanje (... »für die vorzunehmende Waldkultur fähig hergestellt werden«). Železarna sme uporabljati poseke, frate in pašnike za pašo živine svojih drvarjev, oglarjev in voznikov proti primerni odškodnini le na določenih krajih. Zraven tega je dobila železarna po pogodbi v zakup pašnike okoli Lovrenških jezer in v sosesčini na vrhu Pohorja. Dopis govori tudi o škodi, ki jo povzroča živina gozdnemu tlu, »ne toliko s samo pašo, kot pravi kronist, temveč bolj zaradi teže volov, ki vlažno tlo tako steptajo, da nastane za vsako njihovo stopinjo vdolbinica, kjer se zatem začneja zbirati voda«. Zato je najstrožje prepovedana paša v bližini mladih gozdnih sestojev. Delavcem je dovoljeno, da si na primernih krajih posek začasno napravijo majhne njivice in vrtičke. Pogodba stopi v veljavo intabulacijo pri uradu štajerske deželne deske (Landtafel) v Gradcu in pri uradu rudarske knjige (Bergbuch) v Leobnu.

Po podatkih kronista, ohranjenih v arhivu, je bilo posekanega od leta 1840 do 1862, torej v 23 letih, v celoti 71.430 klafter trdega lesa (15). To bi bilo okoli 243.683 m³. Takšne ogromne količine lesa so bile takrat potrebne, ker je bila mislinjska železarna za tiste čase razmeroma velika. V času razcveta je dajala na leto 26.000 q surovega železa in 20.000 q železnih izdelkov. Za to je potrebovala na leto okoli 60.000 mernikov oglja. Pri takratni tehnologiji je bila potreba po oglju ogromna. Plavž pri Sv. Primožu na Pohorju je porabil npr. za 60 funtov železove rude 3 mernike oglja (28).

Leta 1864 je pogodba iztekla in sečnja je bila ustavljena. Razumljivo je, da je poskušal lastnik železarne skleniti novo pogodbo z lastnikom falske graščine Ferdinandom Kunom von der Kettenburg ter si s tem zagotoviti nadaljnje zaloge lesa. Toda zaradi vse večjega povpraševanja po lesu v komercialne namene in pritiska steklarn, ki so prihajale zaradi tega v težave, novi lastnik ni bil pripravljen skleniti takšne pogodbe kot njegov prednik l. 1839. V dodatni pogodbi z dne 3. 2. 1864 dovoljuje mislinjski železarni le to, da proti odškodnini 5000 gld. pospravi še zadnji neposekan les iz prejšnjih revirjev ter oglje odpelje po oglarski poti v Mislinjo ali na železniško postajo Šentlovrenc (danes Ruta). V tem času se sme pasti živina drvarjev in oglarjev na posekah, in sicer največ 100 parov. Ta dodatna pogodba je zanimiva, ker ne nakazuje samo začetka gospodarske preorientacije falske graščine v smeri komercializacije lesa, temveč kaže tudi večjo skrb za pomlajevanje in čuvanje gozdnega fonda na posekah. Dopisi pogosto omenjajo bližnje pogozdovanje (... »für die Kulturstehenden Waldungen«). Falski lastnik Kuno von der Kettenburg ni maral nadaljevati z roparskim posekavanjem svojega prednika, temveč je hotel s skromnejšimi pogodbami preprečiti nadaljnje opustošenje obširnih gozdov v vrhnjih legah Pohorja. Mislinjska železarna se je obvezala tudi, da bo odpustila vse delavce, ki niso zaposleni pri oglarjenju. Nova, dodatna pogodba je bila intabulirana pri uradu deželne deske (Landtafel) in zemljiškoknjižnem uradu v Gradcu (6; 7).

V takem vzdušju posreduje falska graščina v sporih med mislinjsko železarno in Vivatovo steklaro (l. 1861, 1867, 1868), ki obtožuje mislinjskega geometra, da samovoljno posega v sečna območja steklarne nad Lamprehtovim

potokom. Četudi gre pri tem za manjše količine lesa, enkrat za okrog 350 klafter ob Lamprehtovem potoku, drugič za 400 klafter lesa na Klopnem vrhu, kaže dopisovanje, kako vse težje je bilo priti do potrebnega lesa za gorivo. Poskusi mislinjske železarne, da bi si pridobila nova sečna dovoljenja od falske graščine, so brezuspešni. Skladno s tem se prenese že dovoljena paša živine oglarjev in drvarjev z enega območja na drugo, npr. z Marinkovega vrha na Sintelski vrh (7).

2. Važno vlogo ima falska graščina tudi pri nastanku in nadaljnjem razvoju topilnice in železarne v Sentlovrencu (9). Leta 1810 je kupil baron von Hackelberg od falskega lastnika pravico do sečnje 8000 klafter lesa na območju 4000 oralov gozdnih površin na Zgornjem Smolniku in v Hudem kotu (Reber, Veliki vrh, Plešič). Ko si je zagotovil za obratovanje podjetja potrebno množino lesa oziroma oglja, je ustanovil fužino in kovačijo l. 1812 v neposredni bližini Sentlovrenca. Na obsežnih posekah na Plešiču pa se je sprožil ob velikem nalivu l. 1814 večji plaz, ki je zajezil Radoljno. Narasla voda je odnesla obrat, toda podjetni lastnik baron Hackelberg je zaradi zagotovljenih zalog lesa iz falskih gozdov postavil plavž in fužine drugič, nekoliko severneje kot prej, ob izlivu Slepnice v Radoljno. Kronist hvali podjetnost barona, ki je eden prvih, ki je začel izkoriščati bogate zaloge lesa na Pohorju za industrijo. Zaradi težavnega prevoza čez klanec Jodl je dal lastnik železarne zgraditi nov, večji brod čez Dravo pri Ruti. Obratovanje lovrenškega plavža in fužin je bilo popolnoma odvisno od razpoložljivega lesa oziroma oglja, ki so ga dajali falski gozdovi, zato so sledile pozneje nove pogodbe. V arhivu je listina iz leta 1839, ki dovoljuje zakupniku Francu Jaklu posekati 2000 klafter bukovega lesa. Ko preide lovrenška železarna s plavžem vred v lastništvo falske graščine, postane nadaljnje obratovanje popolnoma odvisno od njenega lesa. Falski gospod Ferdinand von Rast povečuje svojo posest z dokupom novih hub in žag. Werner obsoja njegovo grabeljivost in roparsko gospodarstvo, pri čemer nekajkrat poudari njegovo židovsko poreklo ter ne odobrava njegove špekulacije v trgovini in industriji ter pustošenja gozdov (16).

3. Falska graščinska uprava sklepa sečne kupno-prodajne pogodbe tudi z oddaljenejšimi komitenti. S pogodbo z dne 15. 4. 1871 kupi koroška železarska družba v Hüttenbergu po posredovanju gozdne uprave v Dravogradu sečno dovoljenje na različnih parcelah falskih gozdov za 614 klafter bukovega lesa (6). Še pomembnejša je dodatna pogodba z dne 23. 2. 1873 med falso upravo in vodstvom železarske družbe v Celovcu, s katero si ta pridobi pravico do sečnje 4000 klafter bukovine na gozdnem zemljišču na območju Kamenitca v Hudem kotu nedaleč od mislinjske oglarske ceste za 5500 gld. za dobo treh let. Po Hiltlu je črpala avstrijska železarska družba Alpine-Montan, naslednica Hüttenberške železarske družbe, iz falskih gozdov velike količine lesa tudi pozneje. Samo v času od 1879 do 1888 je dobavila iz njih 32.676 m³ lesa, ki so dali 163.383 hl oglja (27, str. 108). Po pogodbi iz l. 1873 je bil odvoz lesa strogo usmerjen na določena mesta, kjer so stale oglarske kope. Pogoji pogodbe so za kupca strogi. Železarna je bila dolžna, da poseka les v lastni režiji, zatem pa poskrbi in ukrene vse potrebno, da odstrani naj-pozneje v treh letih vse ostanke neporabnega lesa in oglja, kakor tudi opuščena kopišča za eventualno nadaljnjo pomladitev posek. Pravico markacije iglavcev imajo po pogodbi izključno falski logarji. Dokler trajata sečnja in prevoz lesa ter oglja, sme železarna uporabljati razpoložljive logarnice in drvarske bajte za svoje gozdne delavce in oglarje. Paša njihove živine je dovoljena le na določenih pašnikih in posekah. Prepovedano pa jim je gojiti ovce in koze. Svinje, ki jih mislijo rediti, morajo držati v hlevih. Če jih logar zaloti na prostem, plača železarna kazen po 1 gld. Drugače razpolagajo gozdni delavci svobodno s pridelki, krompirjem, ovsom, ržjo, ječmenom in repo, ki jih prideljujejo na začasnih njivicah novin in fratah.

Iz prej opisanega je razvidno, da falska graščina v 70. letih preteklega stoletja polagoma opušča roparsko posekavanje gozdov, ki je bilo tako značilno

zanjo še sredi stoletja, ter prehaja na racionalnejše gospodarjenje z njimi. Pogodbe strogo predpisujejo način sečnje ter čiščenje posek in golosekov za nadaljnje pogozdovanje. Tako npr. opozarja pogodba iz l. 1873 na kar največjo previdnost, da ne bi nastala pri sečnji kakšna škoda za obnovo gozdov (8)... »für jeden Schaden die grösste Vorsicht beobachtet werden muss zur neuen Waldkultur oder zur Ausweisung an die Holzleute behufs Anbau herzustellen«. To izpričuje tudi dejstvo, da so nove sečne pogodbe glede količin lesa mnogo skromnejše kot tiste v prvi polovici 19. stoletja.

III

Še bolj kot za železarsko dejavnost so bili falski graščinski gozdovi pomembni za razvoj pohorskih glažut. Falska veleposest je aktivni podbudnik za nastanek nekaterih že v drugi polovici 18. stoletja. Bogastvo falskih gozdov je bilo možno takrat vnovčiti le s prodajo bukovega lesa za izdelovanje oglja oziroma za kurjavo, z dajanjem gozdov v dolgoletni zakup ali pa s podiranjem v lastni režiji. V razvoju pohorskih glažut srečavamo obe obliki. Takšno gospodarsko smer podpirajo s premijami, zaščito in drugimi olajšavami tudi takratni vladarji. Sredi 19. stoletja je bilo v celotni Štajerski 19 glažut, od tega samo na Pohorju 6 glažut, ki so zaposlovale okrog 560 ljudi (31, str. 28).

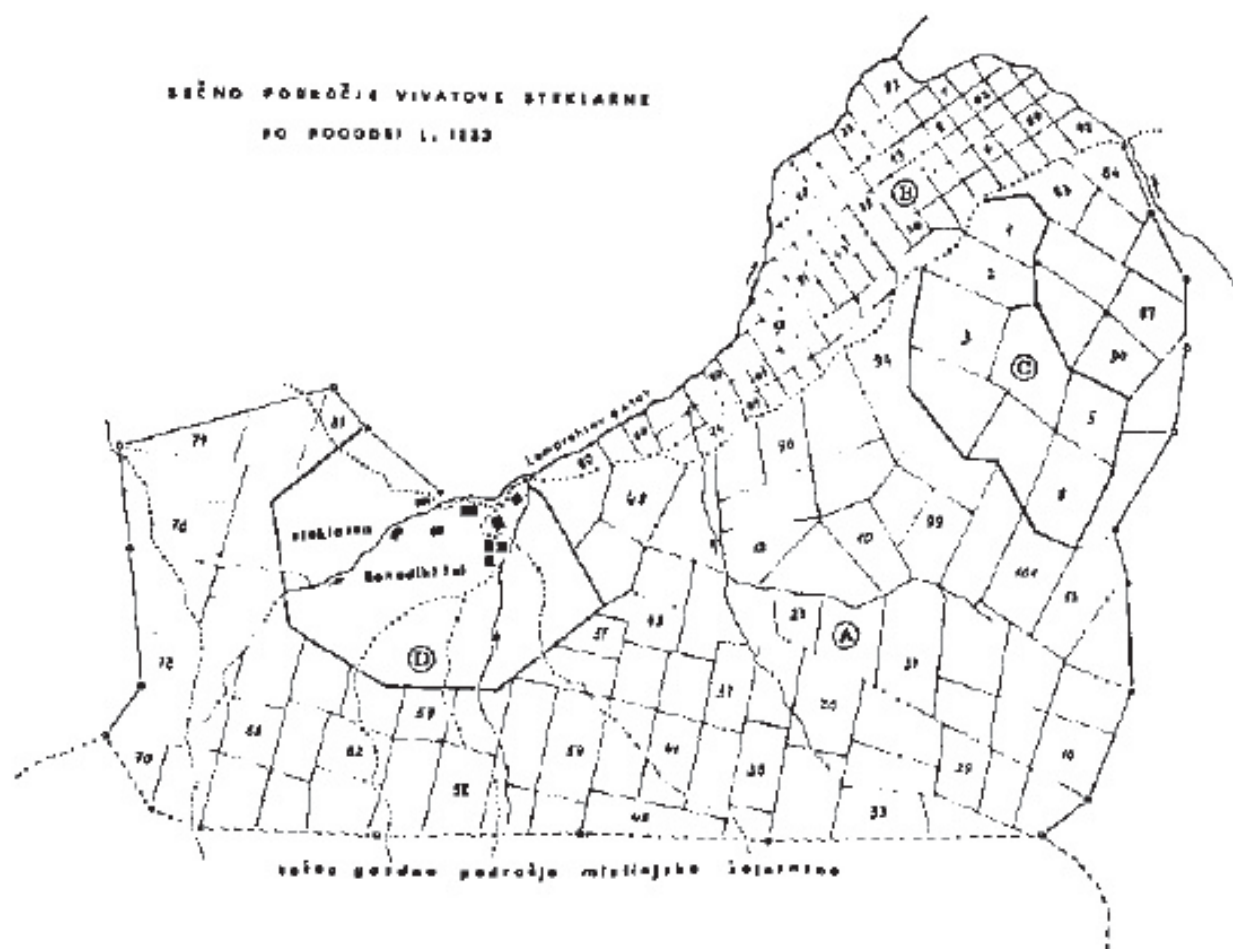
1. Takšno tesno sodelovanje zasledimo najprej pri razvoju glažute pri gornjem Limbušu, ki je ena najstarejših na Pohorju. Ne leži sicer neposredno na ozemlju falskih gozdov, vendar postane zgodaj odvisna od njih. Ko je bil posekan les v neposredni bližini obrata, je sklenil njen takratni lastnik Furtel leta 1807 s falso posestjo sečno pogodbo (6). To je v arhivu najstarejša ohranjena sečna pogodba s kakšno glažuto. Žal ni razvidno, za koliko lesa gre. Natančnejša je pogodba iz leta 1849, ki govori o pravici sečnje na območju Kamlišča za 770 klafter bukovine. Na Ruškem Pohorju je povzročila limbuška glažuta z brezobzirnimi sečnjami na golo mnogokje pravo pustošenje, tako da so morali v 90. letih intervenirati okrajni in deželni uradi. Skladno z gozdnim zakonom ji je bilo prepovedano po ogledu komisije na terenu leta 1898 vsako nadaljnje sekanje do golega.

2. Boljše podatke odkriva arhivski material glede dobave lesa pa tudi vso problematiko v zvezi s tem pri lovrenški steklarni. Z njo je bila falska gozdna uprava najtesneje povezana. Steklarno je namreč ustanovil sam falski lastnik baron Ferdinand von Rast leta 1834, ko je za njeno lokacijo kupil Pergauerjevo hubo. Za redno obratovanje steklarne je določil les z gozdnega območja na Kumnu na površini 1000 oralov. Pozneje pride steklarna v last drugih, najprej Andreja Tappeinerja, nato Ivana Wohaka, vendar se še naprej oskrbuje izključno z lesom iz falskih gozdov. Letna poraba lesa je znašala okoli 1500 klafter pri letni proizvodnji nad 10.000 kosov steklenih izdelkov. Iz falske arhivske zapuščine je razvidno, da je glažuta uporabljala velikanske množine lesa oziroma oglja; v času od 1835 do 1880 je porabila nič manj kot 57.584 klafter bukovega lesa, kar bi ustrezalo okoli 196.448 m³. Poprečna uporaba je znašala na leto okoli 1300 klafter ali 4435 m³ lesa. Posekan bukov les je prihajal do glažute največ iz graščinskih gozdov na Plešiču, Ovsenjaku in v Hudem kotu. Pozneje pride med lastniki glažute in falso gozdno upravo pogosto do trenj in celo do procesov zaradi krčenja razmejitvenih sečnih območij ter nedovoljenega sortiranja posekanega lesa z obeh strani pogodbenih podpisnikov.

3. Falska graščinska posest je imela odločujočo vlogo tudi pri nastanku in razvoju bližnje steklarne ob Lamprehtovem potoku. Ustanovil jo je Čeh Zemljička leta 1826, potem ko si je zagotovil s sečno pogodbo stalno dobavo lesa s površine 2000 oralov gozdov. Takratni falski lastnik Martin Liebmann, poznejši baron Ferdinand von Rast, pa je že čez tri leta steklarni odpovedal pogodbo, in ko je ta prišla v velike težave, jo je sam kupil, toda kmalu tudi prodal. Kupi jo Benedikt Vivat, podjetni lastnik glažute v Langersvaldu. S po-

godbo leta 1833 je dobil v dedni zakup okoli 100 oralov zemljišča v bližini obrata (na priloženi skici je območje zaznamovano z D), zraven tega pa še gozdove v obsegu 800 oralov v sosesčini (na skici so označeni z A, B, C). Ohranjeni načrt sečnega območja je v tlorisu in razdeljen v posamezne sečne revirje; označena je tudi točna meja s sečnim območjem, ki ga je dobila v zakup mislinjska železarna, zraven tega ima označene poti in približno enako velike razparcelirane sečne površine. Skica je zanimiva, ker so s tako razdelitvijo območja izvajali sečnjo na golo tudi v drugih območjih. Falski lastnik je pozneje kljub pogodbi omejeval lastniku steklarne Vivatu iz spekulativnih trgovskih razlogov redno dobavljanje lesa. Zanimivo je, kar nam arhiv pri tem dodatno prikazuje: v sporu so bili sosednji kmetje pa tudi gozdni delavci na strani Vivata; obsojali so grabežljivost falskega gospoda. Spore je moralo razsojati sodišče. Podjetni in sposobni steklarnar Benedikt Vivat pa je pri proizvodnji vztrajal, tako da je postala njegova steklarne, kot pravi Puff, ena največjih v Avstriji, saj je zaposlovala skupno z gozdni delavci 250 ljudi in proizvajala na leto okoli 16.800 kosov belega, nad 1000 kosov barvnega stekla in še brušeno steklo (25, str. 75).

4. Konkrete podatke o dobavi lesa posreduje arhiv tudi za visoko ležečo glažuto v Langersvaldu pod Planinko. Tudi ta je živela skoraj izključno iz lesa falskih gozdov. Ohranjeni sta dve sečni pogodbi med podjetnim lastnikom steklarne, že znanim Benediktom Vivatom in graščinsko upravo, prva za čas 1833 do 1851, druga za čas od 1852 do 1861. Z njima si je Vivat zagotovil vsakokrat okoli 16.200 klafter bukovega lesa.

Sklepanje teh in drugih sečnih pogodb kaže, da prehajajo pohorske steklarne glede redne dobave lesa za proizvodnjo oglja od srede 19. stoletja dalje v vse večje težave. To in opravljene sečnje do golega povzročajo, da steklarne menjajo lokacijo obratovanja: večinoma se selijo iz nižjih leg v višje, k še neizkoriščenim lesnim zalogam, deloma pa zaradi lažje odprave izdelkov včasih

tudi bliže k Dravi. Kljub težavam je po Minařiku, našem najvnetejšem raziskovalcu pohorskega steklarstva (31), v drugi polovici 19. stoletja na Pohorju 11 steklarn od 17, kolikor jih je bilo tedaj v celotni Štajerski. Kot smo videli, so imeli v njihovem razvoju pozitivno vlogo tudi falski graščinski gozdovi.

IV

Iz dosedanje analize falskega arhiva smo v glavnem spoznali, kakšno veliko vlogo je imela falska gozdna veleposest pri razvoju steklarskih in železarskih obratov. Dokajšen del arhivskega fonda pa prikazuje falsko veleposest tudi v luči aktivnega oblikovalca lesnožagarske in lesnopredelovalne industrije. Če izvzamemo manjše žage na ozemlju falske posesti, ki se v drugi polovici 19. stoletja razvijajo z vse večjim pomenom merkantilnega lesa, gre v glavnem za falsko žago, tovarno papirja in poznejšo tovarno vžigalic v Rušah (13). Njo zalagajo falski gozdovi z lesom, z njo je tesno povezano splavljanje lesa po veliki vodni drči na Lobnici, ob njej so še najbolj vidni kapitalistični odnosi falske graščine.

1. Daleč znana tovarna papirja v Rušah se je razvila na mestu nekdanje glažute poleg večje žage, ki jo je tu osnoval falski veleposestnik. Začetek proizvodnje papirja sega v leto 1833, ko jo je postavil novi lastnik ruške posesti Hartnagel, doma iz Nižje Avstrije. Tovarna se je hitro uveljavila. Puff jo v svojem Taschenbuchu leta 1854 hvali kot eno najodločnejših v takratni Avstriji (25). Proizvajala je dober pisarniški papir. Poganjali sta jo dve vodni kolesi; imela je od 15 do 20 rednih delavcev, ki so delali poleti celo od 5. ure zjutraj do 7. ure zvečer pri enoinpolurnem opoldanskem odmoru. Ker je dobro delala, jo je kupil falski gospod baron Ferdinand von Rast; vendar jo je kmalu zopet prodal. Pod novimi lastniki je bila do leta 1867, ko jo je kupil obenem z drugimi nepremičninami gospodarsko previdni novi falski lastnik Kuno von der Kettenburg. Vse do leta 1878 tovarna žaga les in ga predeluje v papir; dobavljajo ga falski gozdovi na gornjem Smolniku, zlasti z območja Rebra in Kamlišča. Les se je zbiral blizu tovarne, kjer ga je odlagala Lobnica po vodni drči, zgrajeni leta 1874. Da bi bolj izkoristili vodno silo Lobnice, so leta 1869 vgradili v pogon tovarne turbino (16 HP), pozneje pa so ji dodali še parni stroj.

Leta 1875 preide celotna falska posest z vsemi nepremičninami obenem s tovarno papirja in žago v Rušah v roke novih lastnikov Johanna in Karoline Zabeo. Ta je proizvodnjo v tovarni delno preusmeril. Na nasvet svojega gozdarskega strokovnjaka Karla Hiltla je dogradil leta 1878 nov obrat za proizvodnjo vžigalic. Gospodarsko stanje nove tovarne pa ni bilo lahko. Konkurenca drugih tovarn, primitivna tehnika, pogosti požari in finančne težave so bili vzrok, da je tovarna prešla v zakup. Zaradi pasivnosti je proizvodnja vžigalic leta 1881 začasno celo ustavljena, obdržijo se le tisti obrati, »ki morejo izkoristiti surovine iz obstoječih gozdnih zalog«. Leta 1888 so proizvodnjo vžigalic obnovili in tovarna zopet zaživi ter dela nekaj časa z vso kapaciteto pri 130 do 140 zaposlenih delavcih. Od 1888 do 1899 imajo tovarno v zakupu Vincenc Vošnjak, Peter Schwitzhofer in ruški posestnik Valentin Ozim, od začetka 20. stoletja pa je v upravi komanditne družbe v rokah domačinov, največ iz Ruš. Zakupniki so se pogosto menjavali. Proizvodnja vžigalic in papirja se je spreminjala, tovarna se je borila z gospodarskimi težavami. V novejšem času je ogrožala njen obstoj mednarodna konkurenca, zlasti češke d. d. »Helios« in poznejše d. d. »Jugoslovensko društvo žižica«, vse do opustitve proizvodnje vžigalic in do preusmeritve leta 1921. Da je tako dolgo še vztrajala, je med drugim razlog to, da je imela surovine v neposredni bližini in da je bil transport lesa po veliki lobniški riži razmeroma poceni. Pritisku mednarodnega trusta se je grof A. Zabeo kot lastnik tovarne končno uklonil in privolil, da bo »zaradi reorganizacije proizvodnje v državi dokončno opustil proizvodnjo vžigalic ter tovarno popolnoma preusmeril v industrijsko predelavo lesa.«

2. Pomembno vlogo pri spravilu lesa z velikih falskih posek so imele številne drče. Nekatere so bile odločilne važnosti za redno obratovanje lesno-žagarskih in lesnopredelovalnih, steklarskih in železarskih podjetij, zlasti tovarne papirja in vžigalic v Rušah, steklarne ob Lamprehtovem potoku, lovrenške steklarne, pa tudi za redno dobavljanje lesa mariborskim in ptujskim kupcem. Hidrografska ugodnost večjih pohorskih potokov in njihova transportna sposobnost sta bili vključeni ne samo v lesnožagarski dejavnosti, temveč tudi pri spravilu lesa.

Arhivski material navaja obstoj manjših drč že v prvi polovici 19. stoletja. Po Puffu (25, str. 26) so bila leta 1854 na obsežnem gozdnem ozemlju falske graščine štiri večja gozdna sečišča, ki jih pozneje omenja tudi falski kronist Werner. Na leto so dajala okoli 5000 klafter trdega in 2000 klafter mehkega lesa (16). Prvo je bilo na Kamlišču nad Rušami in na gornjem Smolniku; zalagalo je z lesom tudi Maribor in Ptuj, drča pa je bila ob gornji Lobnici. Drugo sečišče je obsegalo t.i. Lamprehtov gozd poleg nekdanje Benediktove steklarne; od tod je šla drča do Lobnice. Lovrenško sečišče je bilo povezano z drčo do Radoljne pri Šentlovrencu. Četrto, največje sečišče je obsegalo gozdove na Radini, Brvi, ob Černavi in na Klopnem vrhu, v njem je bilo šest manjših drč, po katerih so splavljali les do oglarskih kop na mislinjski strani.

Cel sistem drč, suhih in vodnih, pa so zgradili v 60. in 70. letih preteklega stoletja. Leta 1861 zahteva novi lastnik, gospodarni Kuno von der Kettenburg, kmalu po prevzemu posesti od svojih gozdarjev in drugih strokovnjakov točna poročila o stanju lesne mase v falskih gozdovih. Tako navaja arhiv zanimivo poročilo o količini lesa na Rebru in Stari glažuti. »Na površini 1000 oralov,« pravi med drugim eno teh poročil, »je gozd že zelo star, med bukovjem prodirajo iglaveli, in sečnja do golega je nujna. Za lažje spravilo lesa je potrebno napraviti novo, daljšo vodno drčo proti Dravski dolini od Šumika navzdol«.

Do gradnje znamenite vodne riže ob Lobnici pride šele leta 1874. Gradnjo 10.900 m dolge drče prevzameta brata Fornezzi, domačina iz Brezna; celotni stroški so znašali 21.288 gld. Poročilo o gradnji v arhivu hvali sposobnost domačih podjetnikov, ker so do takrat prevzemali večje gradbene objekte na Pohorju običajno italijanski podjetniki in mojstri. Velika, skoraj 11 km dolga vodna drča je obstajala, kot vemo, do najnovejše dobe. Bila je funkcionalno in gradbeno uspešno delo. Na treh mestih je bila razširjena v manjše bazene, da bi zaostali les v drči lažje spravljalni dalje. V času aktivnosti je bilo potrebno za nadzor spusta in splavljanje lesa po njej nad 30 gozdnih delavcev.

Leta 1887—88 je bila zgrajena v gornjem povirju Lobnice na območju Travnatega vrha nova, 2347 m dolga drča. Arhiv navaja za leto 1892 (?) v celoti okoli 22 km drč. Za njihovo gradnjo je bilo potrebno mnogo lesa, ravno tako za vzdrževanje in popravilo, zato je falska gozdna uprava zaposlovala nekaj delavcev tudi takrat, kadar drče niso obratovali; popravljali so drče ter pozneje spremljali splavljanje lesa v dolino. Kljub tem stroškom je sistem falskih vodnih drč dobro opravljal svojo vlogo. Po njih je šlo v dolino ogromno lesa, koliko, točno ne vemo; podatki o tem so skopi. Arhiv navaja natančnejše podatke le enkrat, za glavno drčo pri Šumiku za dobo od 1890 do 1919. Po njej je šlo v tem času samo z gozdnih območij na Šumiku, Rebru, Travnatem vrhu, Tomaževih fratah in t.i. Hirschsprungu 111.028 m³ lesa, v začetku največ bukovega, pozneje pa tudi mehkega lesa. Drče so lajšale transport lesa iz težje pristopnih in višje ležečih gozdnih območij v dolino ter so postale sestavni del pokrajine in falskega gozdnega gospodarstva.

V

V falskem arhivskem fondu so ohranjeni tudi podatki, ki pričajo, da so falski gozdovi redno zalagali z velikimi količinami lesa za kurjavo tudi zavode, ustanove in posameznike, najbolj v Mariboru, Gradcu, Ptujju in Rušah.

1. Najzanimivejše so pri tem pogodbe s Ptujskim invalidskim zavodom (Petauer Invalideninstitut), ker so to časovno najstarejše ohranjene pogodbe.

Prva sega še v čas, ko je bil lastnik falskih gozdov šentpavelski benediktinski samostan. Z dolgoročno pogodbo leta 1754 se je zavezal, da bo prodal omenjenemu zavodu iz svojih gozdov na Pohorju na leto 400 do 500 klafter drvi. Dobava traja do leta 1792. Les je dobavljala falska graščinska uprava z gozdnega območja nad Lobnico. Les je sekala v lastni režiji in splavljala po Lobnici do Drave, zlasti spomladi med taljenjem snega. Sečnjo in splavljanje lesa je spremljal tudi vojaški predstavnik, običajno častnik z nekaj vojaki. Pogodba je bila obnovljena leta 1800. V ta namen je pripravila državna uprava novo cenitev lesne mase v težje pristopnih in za spravljanje lesa manj pripravnih falskih gozdovih (3; 4). S tem je država želela trgovsko sposobnim in gospodarsko podjetnim zakupnikom olajšati izkoriščanje gozdov. Ocenitev lesne mase leta 1800 je zajela falske gozdove v Hudem kotu, vzhodnem in zahodnem. V Hudem kotu I je bilo ocenjenih na površini 4000 oralov okoli 8000 klafter bukovega lesa v letni poseki, v Hudem kotu II pa na površini 3552 oralov na leto 6035 klafter. Na osnovi tega je dovolila falska uprava v novi pogodbi ptujskemu vojaškemu zavodu prodajo oziroma sečnjo lesa iz falskih gozdov na površini 613 oralov na območju Rebra za dobo 90 let. Do realizacije te pogodbe ni takoj prišlo. Šele z dodatno pogodbo leta 1811 je bil vprašanje urejeno. Na osnovi te pogodbe je falska graščina zalagala ptujski zavod z lesom iz gozdov na Rebru in gornjem Smolniku v obsegu 1200 do 1500 klafter bukovega lesa vse do leta 1824. Za lažje spravljanje lesa so uredili drčo ob Lobnici, ki je lahko splavljala pri visokem stanju vode 200 do 250, pri nizkem stanju vode pa okoli 150 klafter lesa na dan.

2. Falska graščinska uprava je dobavljala les za kurjavo in pozneje tudi gradbeni les državnemu crarju še naprej, ne samo vojaškemu zavodu v Ptuju, temveč tudi drugim vojaškim ustanovam vse do konca prve svetovne vojne (npr. vojaški gradbeni upravi v Feldbachu na Štajerskem). Z gozdnih površin na Ruškem Pohorju ob Lobnici in na Smolniku je morala dobavljati les za kurjavo tudi številnim Rušanom, in sicer 26 družinam, ki so imele servitutne pravice do nekaj klafter drvi na leto. Obširna korespondenca z občino v Rušah in posamezniki, ki jo nudi arhiv, kaže na pogosta trenja neredne dobave falske uprave in pritožb upravičencev.

VI

Falska graščina je bila v Spodnji Dravski dolini največji dobavitelj lesa ne samo industriji in obrti, temveč tudi trgovini. Razumljivo je, da je bila zaradi tega pomemben in mobilni faktor tudi v razvoju infrastrukture, zlasti še prometnih poti in sredstev.

1. Arhiv vsebuje v tesni povezanosti s falsko posestjo več načrtov in korespondenco v zvezi z njihovo gradnjo. V vlogah in dopisih na mariborsko okrajno glavarstvo ter graško deželno upravo, da bi zgradili cesto od Ruš do Fale in trden most čez Dravo pri Ruti, zasledimo spodbudno prisotnost falske uprave v 30. letih preteklega stoletja. Tako npr. utemeljuje v posebni vlogi nujnost povezave Činžata in Rute s Selnico ne samo s potrebami, ki jih narekuje naraščajoči izvoz lesa, kovinskih in steklenih izdelkov v smeri proti Mariboru, temveč tudi s težavnostjo prevoza čez Jodi, omejeno možnostjo prevoza z brodom ter zimskim mrtvilom transporta s splavi in šajkami na Dravi. Zaradi tega je Lovrenško od levega brega odrezano in prometno osamljeno.

Do gradnje mostu čez Dravo je prišlo že l. 1830. Največ zaslug za to je imela falska graščinska posest. Njen takratni lastnik Ferdinand von Rast ni bil samo glavni pobudnik za gradnjo, temveč jo je tudi materialno omogočil. Most je stal v neposredni bližini pod falskim gradom. Bil je, kot poročata Puff in Hiltl (25; 27), eden najlepših takratnih mostov na Štajerskem. Žal ni dolgo služil svojemu namenu; visoka stoletna dravska voda ga je odnesla že leta 1836. V naslednjih letih se je falska graščina še naprej močno trudila, da bi oblast zgradila nov most. V arhivu so ohranjeni zadevni dopisi in celo

podrobna tehnična načrta. Prvi iz leta 1835 prikazuje konstrukcijo mostu v štirih lokih in na treh zidanih stebrih, drugi načrt iz leta 1837 pa viseči most z dvema glavnima opornikoma na bregovih.

2. Falska graščinska uprava je ponovno intervenirala, da bi zgradili nov most, če pa bi bilo to nemogoče, pa vsaj novo cesto od Ruš do Fale; tako bi dobili kraji Smolnik, Činžat, Ruta, Kumen, Šentlovrenc, Rdeči breg, Recenjok in Lehen direktno zvezo z Mariborom. Gradnja ceste pa se je zavlekla. Šele obširnejši dopis falske uprave z dne 12. 8. 1888 s podrobno utemeljitvijo o splošni koristi nove ceste je bil končno uspešen. Deželni zbor v Gradcu je upošteval upravičene zahteve omenjenih krajev in vlogo falske graščine ter naročil mariborskemu okrajnemu gradbenemu odboru, da se pred končnim načrtom posvetuje tudi s falsko graščino in drugimi interesenti, kako bi prišlo do čimprejšnje realizacije. Posebna gradbena komisija si je ogledala teren in ugotovila po razgovoru s falskim lastnikom nujnost takojšnje gradnje ceste kljub terenski težavnosti. Novo cesto nad nevarnimi falskimi pečinami iz Ruš do Fale so predali prometu septembra 1890 ob materialni in moralni podpori falske graščine. Zahteva po novem mostu čez Dravo pa je ostala odprta in se je razdelila komaj 1971 nekoliko višje pri Ruti.

VII

Dokajšen del arhivskega materiala falske graščine se nanaša na kritično oceno takrat običajnega širokopoteznega sekanja gozdov do golega in daje sugestije za racionalnejše gozdarjenje (11). Poročila, dopisi in akti o škodljivih posledicah roparskega podiranja lesa so od 60., 70. let dalje vse pogostejši. Pridružujejo se jim opozorila in kritične pripombe gozdarjev, zlasti Karla Hiltla, enega glavnih falskih strokovnjakov, dolgoletnega uslužbenca graščine in poznejšega pisca znane monografije o Pohorju, ter uslužbenca in kronista Wilhelma Wernerja (3; 16; 27). Zanimivo je, da so pripombe in sugestije vsestranske in se ne ustavljajo le pri ugotavljanju škodljivih gospodarskih posledic, temveč se dotaknejo tudi fizičnogeografskih in bioloških učinkov.

Podobno kot falski gospodje so gospodarili tudi drugi neagrarni gozdni veleposestniki na Pohorju, kot Windischgrätzi, Attemsi, Buchensteinski gospodje in drugi (35). Kakor drugod v avstrijskem alpskem svetu vodi takrat velike gozdne lastnike kapitalistična miselnost profita ne glede na hude posledice, ki jih zapustijo velike poseke in goloseki. Razumljivo je, da se pričinja zato od sredine preteklega stoletja močneje zanimati za takšno neracionalno gozdarjenje tudi širša javnost. Tako vsebuje arhiv tudi več dopisov in aktov oblastnih organov, ki skušajo meritorno posredovati v takrat nekontroliranem roparskem in neekonomskem načinu gospodarjenja z gozdovi na Pohorju, deloma s sugestijami in priporočili za načrtno pogozdovanje, deloma z omejevanjem ter pozneje tudi s prepovedjo sekanja do golega. Prav ta del arhivskega fonda je razmeroma dobro ohranjen ter nam odpira soliden vpogled v 70., 80. leta, ki so v razvoju gospodarstva na vzhodnem Dravskem Pohorju in s tem tudi v vlogi falskih gozdov prava prelomnica. Kot je znano, je izdala osrednja avstrijska oblast s cesarskim patentom 3. 12. 1852 za takrat napreden državni zakon o gozdovih (Forstgesetz), ki uvaja skrb za smotrno gozdarjenje v smislu varovanja in negovanja gozdov (10). Nekateri akti mariborskih in graških uradov se pogosto sklicujejo nanj.

1. Najstarejša akta, ki sem ju mogel v tem pogledu zaslediti v arhivu, sta iz leta 1857—58. Vsebinsko sta še skromna, a značilna. Z dopisom z dne 12. 2. 1857 opozarja okrajno glavarstvo v Mariboru falsko graščinsko upravo, »naj poskrbi, da ne bi bil oviran promet s splavi v zvezi s sekanjem bičevja in drevja na brežinah desnega brega Drave ter da naj se te ponovno zasadijo z drevjem in s tem preprečijo plazovi in zemeljsko polzenje«. Ta dopis dopolnjuje naslednji z dne 3. 12. 1858. Isti urad ugotavlja med drugim, »da je obsežno gozdno območje falske graščine, ki meji na južni strani na gozdne po-

vršine Attemsov in Windischgrätzov, že popolnoma posekano ter da ni prišlo še do nobenih začetkov pogozdovanja. To lahko slabo vpliva na sosesčino pa tudi na mikroklimatske spremembe. Zato opozarja urad graščinsko upravo, da čimprej prične s pogozdovanjem novih posek v smislu obstoječega gozdnega zakona« (10). Okrajno glavarstvo ima v mislih velike poseke, ki so nastale v gozdovih v Hudem kotu po sečni pogodbi z mislinjsko železarno 1839.

Podobno zaskrbljenost kaže okrajno glavarstvo v Mariboru za poseke na Lovrenškem. V enem naslednjih dopisov z dne 14. 10. 1863, naslovljenem na lastnika glažute Ivana Wohaka, seznanja falsko upravo, da je treba poseke na območju Plešiča, Velike in Male kope čimprej počistiti, odstraniti vse vejevje in odpadli material, ostanke oglarskih kop ter na vsem prostoru v smislu zakona pričeti s pogozdovanjem. Na osnovi tega dopisa opozarja potem falska uprava glažuto, da naj čimprej očisti poseke vzdolž Radoljne in na Plešiču. Okraj nalaga obema pogodbenikoma dolžnost, da se morata dosledno držati pri izvajanju sečne pogodbe iz leta 1839 tudi zakona o gozdovih.

2. Prvi uradni dopisi na naslov falske graščine so v tem pogledu, kot vidimo, še blagohotni in precej splošni. Falska graščina in drugi pogodbeniki pa zadevnih pogozditvenih ukrepov ne izvajajo dovolj hitro; zdi se, da s sistematičnim pogozdovanjem golosekov hoté zavlačujejo. Zato so naslednji akti mariborskega okrajnega glavarstva in deželnih uradov v Gradcu že preciznejši, konkretnjši pa tudi strožji. Tako sprašuje okrajno glavarstvo falsko upravo z dopisom z dne 21. 6. 1872, naj sporoči, »kdaj najpozneje namerava skladno s t. i. Culturplanom (11a) in v smislu § 4, 6, 7 obstoječega gozdnega zakona pospraviti poseke na Plešiču in jih pripraviti za nadaljnje kultiviranje«. Šele tedaj reagira falska uprava določneje. V odgovoru sporoči okraju, da je pogozditev posek glede na določene gospodarske težave in zaradi prevladujoče strmine terena težavna ter da so potrebna za začetek načrtne pogozditve še 2 do 3 leta. Odgovor falske uprave ni bil sprejet. Okraj preda ves akt pristojnemu deželnemu uradu, ki nato sporoči falski gozdni upravi, da »opravičilu ne verjame ter da bo poslal na teren strokovnjaka, ki naj na kraju samem ugotovi resnično stanje«. Na osnovi ugotovitev in poročila gozdarskega inšpektorja, ki je obiskal falske poseke, in iz posebnega razgovora z upravo, je sestavil deželni urad za gozdarstvo 24. 8. 1872, prvi, v arhivu ohranjeni natančen načrt pogozditve (Aufforstungsplan) za konkretne poseke na Plešiču. Zajel bi naj 400 oralov ali 230 ha posek in frat (11). Podajam ga v prevodu.

K. o. parc. št.	velikost; oralov	opis, kje	kdaj posekano	koliko; oralov	že pogozdono; oralov	kako	ostane za pogozditev	do kdaj
Kumen 1472	686	Plešič	1850-1870	390	200	setev v žitu	100	1877
Kumen 188	1000		1860-1871	500	200	sadlke, setev v žitu	300	1878

Vse kaže, da falska gozdna uprava ni izvajala pogozdovalne akcije dovolj hitro. Razlog za to sta bila veliko povpraševanje po lesu na tržišču in pritisk steklarn. Sicer ne bi bil poslal mariborski okrajni glavar ponovnega dopisa. »Pogozdovanje golosekov na Plešiču se ne izvaja dovolj hitro in intenzivno, kakor je svetoval deželni urad z načrtom leta 1872, nasprotno, golosečnja se nadaljuje še na preostalem delu Plešiča. Urad opozarja falsko upravo, da se mora ravnati po poslanem pogozditvenem načrtu, takoj nadaljevati predvideno pogozditev in brezpogojno ustaviti vsako nadaljno sečnjo na golo. Golosečnja je namreč tako napredovala, da obstaja že nevarnost, da ponovna pogozditev ne bo več možna. Zato se naj nadaljuje s pogozdovanjem še isto leto, plan pa se naj razširi na ves Plešič.« V ta namen je lokalna komisija ponovno obiskala falske poseke in frate na Lovrenškem. Podoben dopis kot falski upravi je po-

slal okraj tudi lastniku lovrenške steklarne Ivanu Wohaku, ki je zaviral pogozdovanje, z zahtevo, da takoj preneha s sečnjo na svojem območju. V odgovoru okraju se falska uprava »opravičuje« za takšno zavlačevanje s tem, da tega sama ni povzročila in da to tudi ni v njenem interesu, temveč da je prišlo do takšnega stanja le iz splošnih, javnih koristi za nemoteno obratovanje steklarn.

3. Arhiv vsebuje, kot vidimo, dokaj obsežno dopisovanje v zvezi s preusmeritvijo roparskega gospodarjenja z gozdovi v umno, načrtno gozdarstvo. Dopolnjuje jo še naslednji dopis, ki ga je poslalo mariborsko okrajno glavarstvo po ponovnem komisijskem ogledu posek na Plešiču in Kamenitcu tako falski gozdni upravi kot lovrenški steklarni (6. 7. 1876). Zaradi zanimive vsebine ga navajam v skróeni obliki, ker nam odpira natančnejši vpogled v celotno problematiko pogozdovanja golosekov in posek ter je tudi v tehnološkem pogledu poučno (8).

a) Po § 3 zakona o gozdovih iz l. 1852 se morajo pogozditi poseke na Plešiču v obsegu 200 ha najpozneje v 5 letih, predvsem s sadikami in po točno predvidenem načrtu. V prvem letu naj se pogozdi poseka le poskusno in bolj zaradi ogleda na manjši površini 34 ha. Če ni možna površinska pogozditev v celem, je treba preiti na pogozdovanje s sadikami, ki so stare najmanj 2 do 3 leta.

b) Vsaka nadaljnja golosečnja je prepovedana. Uvesti je treba prebiralno sečnjo, kakor jo poznajo dobri kmečki gospodarji; na ta način naravno ogozdovanje ne bo ovirano. Prebiranje dreves za sečnjo mora biti takšno, da ostanejo krošnje preostalih dreves najmanj 10 m narazen. Drevesa, ki naj se posekajo, morajo biti markirana sporazumno.

c) Do prebiralne sečnje ne sme priti, dokler ni primernega podrastka. Sečnja naj zajame le drevesa, ki so povprečno nad 45 do 50 let stara. Pri podiranju lesa je treba nujno paziti, da ne bi poškodovali mlaja. Zato se debla ne smejo spravljati po suhih površinskih drčah na tleh, temveč le po lesenih drčah. Najbolj priporočljivo je spravilo lesa pozimi.

č) Dosedanje gozdarjenje je na splošno škodljivo ter nasprotuje intencijam državnega zakona o gozdovih. Na posekah in še zlasti na golosekih naglo napredujeta erozija in denudacija. Spiranje tal je olajšano, tako da je pomlajevanje gozda že zelo težko. Nalivi so pogostejši in nevarnejši.

d) Pri podiranju dreves je prav upoštevati tudi smer prevladujočih vetrov. Manj škodljivo za podmladek je, če se izvaja podiranje dreves v vrhnjih legah Pohorja v smeri od vzhoda proti zahodu. Na močni vetrovni strani je koristno pustiti do 30 m širok varovalni pas gozda (Windmantel), ki se naj poseka pozneje, ko bo podmladek star najmanj 6 let.

V takšnem smislu je sestavljen tudi naslednji uradni dopis z dne 20. 8. 1880. Okrajni gozdarski urad prepoveduje falski gozdni upravi nadaljnje posekavanje nekaterih gozdnih površin v vrhnjih legah k. o. Smolnik ob Lobnici, na Glažuti, Rebru (gozdna parc. šte. 754 v obsegu 148 ha), na strmih in delno skalnatih tleh nad Dravo (parc. šte. 241 v obsegu 8,06 ha) in ob Lamprehtovem potoku (parc. šte. 239 v obsegu 5,15 ha). Dovoljena je le prebiralna sečnja ob največji pozornosti za podmladek. Sečnja se naj izvaja v horizontalnih pasovih ali kulisah, kot pravi dopis, da bi se mogel razredčeni gozd pomladiti tudi sam po naravni poti. Podobno skrb za zaščito nadpovprečno strmih gozdnih površin kažeta tudi druga dopisa iz istega leta; prvi, ki dovoljuje falski gozdni upravi, da sme sekati les na parc. šte. 364 v k. o. Činžat v obsegu 8,75 ha le s prebiralno sečnjo na položnejših tleh, drugi na parc. šte. 517 a, b, c, d v k. o. Ruta na položnejših, ne prestrmih površinah v smeri od vzhoda proti zahodu. Ves gozd v obsegu 77,50 ha mora ostati nedotaknjen kot »varovalni gozd«. V zvezi s takšno omejitvijo sečnje je v arhivu še dodatna korespondenca. Falska uprava se s tako rešitvijo ni strinjala. Na njeno ponovno vlogo in po komisijskem terenskem ogledu je končno odločil deželni gozdni urad v Gradcu, da sme falska uprava posekati les na ome-

njenem gozdnem območju le v omejeni meri samo v pasovih, v smeri izohips v širini po 0,70 ha, ker »je celoten gozdni kompleks namenjen za varovalni gozd, ki naj varuje strmi teren pred zemeljskim polzenjem in plazovi«.

Podobne dopise srečujemo v falskem arhivu že prej, od 60. let dalje; namenjeni niso samo falski gozdni upravi, temveč tudi nekaterim kmetom, ki imajo gozdne parcele na strmih tleh nad železniško progo, npr. v k. o. Ruta in Činžat. Zahtevo, da je treba ohraniti gozd na pobočjih nad progo, da bi zaščitili neoviran železniški promet pred polzenjem, zemeljskimi plazovi in snežnimi lavinami, posreduje okrajnemu glavarstvu uprava južne železnice.

4. Takšni in drugi podobni dopisi, ki jih vsebuje arhiv, kažejo na vse večje zanimanje javnosti za širokopotezno posekavanje gozdov na Pohorju. To potrjujejo tudi opisi in poročila o opustošenju pohorskih gozdov ter hudih posledicah, ki jih navajata falska gozdarska uslužbenca Hiltl in Werner. Prvi je strnil nekatere zadevne pripombe v svoji poznejši monografiji o Pohorju. O roparskem gospodarstvu z gozdovi na Pohorju govori nazorno, ko med drugim pravi, »da je bil opustošen gozd, ki si ga je ogledal po končani sečnji, podoben ljudstvu, ki po roparskih pohodih izgubi vse svoje za boj sposobne može, obdrži pa le nebogljene starce in otroke... Bojišče padlih dreves je ostalo v kaotičnem stanju odsekanega vejevja in če je med njimi vzniknilo kakšno drevcecc, se je kmalu zadušilo v robidovju in vlagi« (27; stran 87).

Podobno govori Werner. Na večji poseki obišče opustošeno gozdno območje, ki ga globoko presune, »kakor da bi bil v Josemitni dolini v Ameriki; vseprek so ležale bukve, javori in smreke, bukve in jelke so imele tudi 5 do 5 m³ lesa. Sedaj je pusto, prazno in povsod pravo opustošenje« (16). Ob drugi priliki ugotavlja tudi nekatere negativne posledice v mikroklimatskih spremembah, kot npr., »da so se zmanjšale razlike med štirimi letnimi časi, sneg se spomladi hitreje topi, nalivi in trganje oblakov so pogostejši, hudourniki hudo pustošijo v nižjih predelih... Tudi kmetje ugotavljajo, da so zime ostrejšee, vročina poleti večja in toča pogostejša«. Takšnemu negospodarnemu in neracionalnemu gospodarjenju z graščinskimi gozdovi postavlja Hiltl kot zgled nekatere večje kmečke gospodarje... »ki gospodarijo z gozdovi preprosto, razumljivo in pametno« (27; str. 110). Tudi Werner primerja pravilno gospodarjenje nekaterih velikih kmetov na Lovrenškem, ki imajo tudi nad 100 ha velika zemljišča (npr. kmetije Kasjak, Skerbinjek, Lakošič, Vezjak, Bitner, glej tudi priloženo skico I). »Ti gospodarijo z gozdovi skrbno,« pravi Werner, »ker poznajo le prebiralno sečnjo, medtem ko baron Ferdinand von Rast in njegovi nasledniki že več kot 50 let neusmiljeno in na široko sekajo les do golega, tako bukov kot gradbeni les.« Podobno se izraža pozneje prvi slovenski pohorski strokovnjak Koprivnik, ki je bil sam doma s Pohorja. Na Pohorju razlikuje dve vrsti sečnje, kmečko prebiralno sečnjo ali izsekavanje ter sečnjo na golo ali posekavanje. »Tako moremo takemu kmetu verjeti, pravi Koprivnik, če govori: les raste podnevi in ponoči; sekamo pa ga samo podnevi, zato ga nam ne more zmanjkati. Gozd se obnavlja po naravni poti« (28; str. 61).

5. Težnja po profitu ni zaustavila falskih lastnikov niti pred šotišči in močvirji na vrhu Pohorja. Falski arhiv odkriva nekaj poskusov, kako bi bolje gospodarsko izkoristili pohorska šotišča. Poskus barona Kuna von Kettenburg na Klopnem vrhu se v tem pogledu ni posrečil. Dal je sicer izkopati nekaj glavnih in stranskih jarkov ter površino med njimi posejati z brezami. Njegov naslednik grof A. Zabeo je skušal izkoriščati šoto kot kurivo za glažuto, vendar zaradi predragega prevoza brez večjega uspeha. Za prevoz 1000 m³ šote do glažute v Rušah bi bilo potrebno po takratnih podatkih okrog 250 vprežnih voženj. Izkopana šotišča je po prvih izkopih kmalu napolnila voda. V zvezi s tem se vprašuje Werner, ali so poskusi izsuševanja močvirij in izkopavanja šote na vrhu Pohorja sploh umestni. Pravilno sklepa, da se vse to ne izplača. Gozdovi v vrhnjih legah Pohorja in močvirja, pravi, so regulatorji izvirov pohorskih potokov, šotišča pa so

kot velike »gobe«, ki zadržujejo velik del vlage, zlasti spomladi, ko se topi sneg, ter s tem zmanjšujejo nevarnost hudourniških poplav v nižjih legah.

6. Falski arhiv vsebuje v zvezi z negovanjem in čuvanjem gozdnega fonda tudi več dopisov, poročil in priporočil, ki zadevajo načrtno pogozdovanje. V 70. letih preteklega stoletja se falska uprava ne zadovoljuje več le z naravnim ogozdovanjem, temveč pričinja na pobudo oblasti svoje poseke tudi sama sistematično pogozdovati, kar je kvalitetno nov faktor v spreminjanju pokrajine. S tem ni rečeno, da ni že prej skrbela za pogozdovanje posek in goličav, kakor bi mogoče sodili po dokumentiranih in široko zasnovanih akcijah. Toda prej je bilo pogozdovanje po obsegu skromnejše in izvajano večinoma s setvijo drevesnega semena med žitom. To dokazuje nekaj ohranjenih potrdil in seznamov kmetov iz leta 1844 in 1863, ki jim je falska uprava izplačala denar za odkupljeno drevesno semenje. Leta 1844 so v takem seznamu naštetih kmetje, ki so nabrali na območju Lobnice, Kumna, Rute, Činžata in Recenjaka 257 mernikov bukovega, smrekovega in borovega semena ter ga prodali graščini.

Za javno pripravo za umnejše gospodarjenje z gozdovi in načrtno pogozdovanje na Pohorju lahko štejejo dopisovanje med ministrstvom na Dunaju in oblastnimi organi v Gradcu in Mariboru ter le-timi in falsko graščinsko upravo. Prva konkretna korespondenca, ki jo hrani arhiv, je že prej omenjeni načrt za pogozdovanje pohorskih goličav in frat na Plešiču in Klopnem vrhu leta 1872 (glej str. 89). Na podlagi tega je bil sestavljen leta 1878 dolgoročni načrt za pogozditev falskih posek in drugih praznih površin v sosednjih območjih (11). Arhivski material določa v tem pogledu vrstni red, trajanje, obseg in način pogozdovanja konkretnih območij v t. i. »Culturplanu« (11a). Navajam ga v sosednji tabeli. Načrt vsebuje, kot vidimo, v veliki večini pogozdovanje v obliki zasajanja sadik, ne pa v obliki setve semen, kakor je bilo običajno v prejšnjih desetletjih. Kulturni plan zajema skoraj 278 ha posekanih gozdnih in drugih odprtih površin.

Pogozdovanje po Culturplanu

leto	površine v ha		skupno v ha
	saditev	setev	
1878	40,9	14,6	55,5
1879	36,5	33,3	69,8
1880	76,6	16,8	93,5
1881	59,0	—	59,0
1878/81	213,1	64,7	277,8

Pogozdovanje zunaj Culturplana

Območje	Nove poseke	Ostale poseke	Skupaj
Plešič	48 ha	48 ha	96 ha
Klopni vrh	5 ha	22 ha	27 ha
Lamprechtov potok	7 ha	—	7 ha
Reber	6 ha	—	6 ha
Gor. Smolnik	17 ha	19 ha	36 ha
Hirschsprung	17 ha	8 ha	25 ha
Gorjak	—	22 ha	22 ha
in drugje	5 ha	18 ha	23 ha
Skupaj	105 ha	137 ha	242 ha

Zunaj tega načrta nam odpira arhiv vpogled v načrtno pogozdovalno akcijo še drugih površin na novih in drugih posekah v gornjih legah falske posesti brez omembe časa, kakor nam prikazuje naslednja tabela.

Seznam pogozdenih površin na graščinski posesti J. C. Zabea

kat. občina	leto	površina v ha	način pogozditve	vrsta dreves v %	opombe
Smolnik	1878	18,58	saditev 3-letnih rastlin	50 % smreka 40 % macesen 10 % bor	} po »Culturplanu« za leto 1878
Smolnik	1878	14,60	setev med žitom (Vollsaat)	isto	
Kumen	1878	22,22	saditev 2-letnih rastlin	isto	
Ruše	1878	2,00	saditev 3-letnih rastlin	100 % smreka	
Ruta	1878	1,00	saditev 3-letnih rastlin	50 % smreka 40 % macesen 10 % bor	
Smolnik	1879	18,46	saditev 3-letnih rastlin	isto	} po »Culturplanu« za leto 1879
Smolnik	1879	28,80	setev (Platzsaat)	isto	
Kumen	1879	16,18	setev med žitom (Vollsaat)	isto	
Kumen	1879	8,33	saditev 3-letnih rastlin	isto	
Ruše	1879	—	saditev 2500 borovih sadik	bor	
Ruta	1879	1,50	saditev 3-letnih rastlin	90 % smreka 10 % bor	
Skupaj		129,87			

Poučen je ohranjeni seznam pogozdenih površin v letih 1878 in 1879; v prevodu ga navajam v gornji razpredelnici.² Kot je razvidno, je obseg pogozdenih odprtih površin v primerjavi s pogozditvenimi površinami, ki jih je predvideval »Culturplan«, prekoračen. Falska uprava se je lotila pogozditve predpisanih gozdnih površin načrtno in hitro. Seznam prikazuje tudi način pogozditve (setev samega drevesnega semena, drevesnega semena med žitom, saditev dvoletnih, saditev triletnih sadik) in drevesni sestoj v %. Kot je razvidno iz gornjih podatkov, močno prevladujeta smreka in macesen, tako da lahko govorimo že o monokulturnem sestoju. Borove sadike ali borovo semenje so primerni za posebne terenske ali mikroklimatske razmere. Za vzgojo sadik je falska gozdna uprava uredila drevesnice. V dodatku gornjega seznama je

² Verzeichniss der auf der Gräflich J. C. Zabeoschen Herrschaft Faal vorgenommenen Aufforstungen; arh. fal. gr.

navedeno, da so bile na 5 različnih krajih v skupni površini 0,60 ha. Leta 1879 je bilo na razpolago 250.000 dvoletnih in 350.000 triletnih smrekovih sadik, 250.000 dvoletnih in 150.000 triletnih macesnovih sadik ter 24.000 borovih sadik.

Pogozdovanje posek, frat in delno tudi planinskih pašnikov se je nadaljevalo tudi na prejšnjih gozdnih in kmetijskih površinah na Ruti, Lobnikovem vrhu, na Kamenjaku, Radini in v neposredni sosesčini same graščine, dalje na manjših travniških in pašniških površinah opuščenih glažut in v njihovi neposredni bližini. Naslednja razpredelnica, ki jo povzemam po Hiltlu iz arhiva, je še posebej zanimiva, ker diferencira na novo pogozdena območja tudi na prejšnjih kmetijskih površinah. To kaže na to, da pogozdovanje ni zajelo le posek, temveč tudi nekatere planinske pašnike in travnike, ki so bili med njimi kot manjše enklave. Nove pogozdene poseke, ki so bile posejane tudi z ovsom, ječmenom ali ržjo in med njimi z iglavci, so služile gozdnim delavcem nekaj časa za poljedelsko osnovo.

Pogozdene površine v ha

Leto	A)	B)	skupaj
1878	55,5	—	55,5
1879	69,8	16,5	86,3
1880	93,5	69,5	163,0
1881	59,1	23,5	82,6
1882	6,0	32,3	38,3
1883	—	42,5	42,5
1884	61,5	43,0	104,5
1885	5,0	33,0	38,0
1886	82,7	36,5	119,2
1878/86	432,1	296,8	729,0

opomba: A) na novih posekah (obenem s setvijo ovs, ječmena)

B) na prejšnjih kmetijskih površinah

Sestoj gozda na novih pogozdenih površinah

leto	kako pogozdeno	smreka	jelka	macesen	bor
1886	zasaditev	391.000		24.000	—
	setev	sadik 6030 kg		sadik 125 kg	12 kg
1887	zasaditev	429.000		70.000	—
	setev	sadik 424 kg		sadik 102 kg	15 kg

7. Poročila v arhivskem materialu nam odkrivajo tudi način pogozdovanja in drevesno sestavo na novo pogozdenih površin. Točne podatke imamo v arhivu za leta 1878 in 1879 ter za leti 1886 in 1887. Kot kažeta gornji razpredelnici, ki ju navajam iz arhiva po Hiltlu, so nove površine pogozdene praviloma le z iglavci, in sicer v ogromni večini s smreko in jelko; na drugem mestu je macesen, na tretjem mestu bor. Bukev ni nikjer omenjena. Takšen

izbor je narekoval v 80. letih prodor komercializacije lesa z novim vrednotenjem gradbenega, tj. iglastega lesa.

O realizaciji pogozdovalne akcije je falska gozdna uprava vodila razmeroma točno evidenco. Zal nimamo podatkov za celotne pogozdene površine v prejšnjem in naslednjem obdobju; obstajajo pa podatki za najbolj dinamično, inovacijsko obdobje za čas od 1878 do 1889. V naslednji tabeli je podan pregled pogozdenih površin v obsegu 695 ha za čas od 1882 do 1889. Če dodamo še pogozdene površine po prejšnjih tabelah za čas od 1878 do 1881, je bilo v 12 letih, tj. od 1878 do 1889, načrtno pogozdenih na posesti falske graščine skupaj nad 1082 ha posek, frat in drugih površin, kar pomeni skoraj 21 % celotne falske zemljiške posesti. Petina zemljiških površin je bila v zelo kratkem času na novo pogozdena, največ v višjih legah. Vsekakor je to tako velika pogozdovalna akcija, kakršne ni bilo na vzhodnem Dravskem Pohorju v razmeroma zelo kratkem času ne prej ne pozneje.

Pogozdene površine

leto	pogozdeno v ha	
1882	40	
1883	42	
1884	104	skupaj
1885	38	1882/89
1886	142	
1887	136	695 ha
1888	80	
1889	113	

Navedeni primeri so samo izsek o vlogi veleposesti v procesu pogozdovanja in s tem prestrukturiranja drevesnega sestoja pohorskih gozdov v režiji falske graščinske uprave. Takšne težnje v ogozdovanju pokrajine so se oblikovale tudi pri drugih agrarnih in neagrarnih veleposestnikih ter podjetnikih, npr. na Vivatovem zakupnem sečnem območju. Mally nam npr. poroča, da je bila Vivatova glažuta v Benediktovem dolu po sečni pogodbi s falso graščinsko upravo »oskrbljena z lesom za 100 let, ker je na sečnem območju umno gospodaril«. Gozdove je izkoriščal kot eden redkih lastnikov steklarn pametno, tako, da je bilo podiranje drevja načrtno in kontinuirano na skoraj enako velikih površinah v določenih razdobjih. Tako je bilo ogozdovanje sečišč olajšano bodisi po naravni poti ali s setvijo (24; str. 105. Glej priloženo skico 111) Ne smemo prezreti, da so se gozdne površine večale tudi po naravni poti, zlasti pri kmečkih posestnikih, toda tudi tu so iglavci s prevrednotenjem lesa hitro spodrivali prejšnje listavce. Na to so vplivali poleg komercializacije gradbenega lesa tudi učinki v ogozdovanju odprtih površin pri neagrarnih gozdnih veleposestnikih. Falska graščinska veleposest je bila v tem pogledu na Lovrenškem in Ruškem Pohorju zgledno inovacijsko jedro.

Po zgledu falske graščine so pospeševali iz komercialnih razlogov smrekov in jelov sestoj kot najdonosnejšo vrsto drevja tudi drugi gozdni posestniki in lesni trgovci. V težnji, da bi povečali hektarski donos gozda, so nekateri veleposestniki pričeli poskusno zasajati odprte površine celo z importiranimi vrstami drevja in eksotami (npr. zelena duglazija, sitka, kavkaška jelka, črni oreh in druge). Največji takšni nasadi so nastali v začetku 90. let preteklega stoletja na Rdečem bregu v višini 600 do 800 m (30) in na vrhnjih legah falske posesti na Kamlišču. Četudi so po obsegu površine skromne, so zanimive kot pojav v času nagle komercializacije lesa.

Iz proučevanja ohranjenih primarnih virov iz falske arhivske zapuščine lahko sklepamo, da je bila falska graščina za razvoj gospodarstva in preobrazbo kulturne pokrajine na vzhodnem Dravskem Pohorju v 19. stoletju zelo pomemben dejavnik (35; 36). Falski graščinski lastniki in njihova uprava so aktivno posegli v družbenogeografski in gospodarski razvoj regije tako v sekundarnih kakor v terciarnih dejavnostih. Pri preobražanju kulturne pokrajine sodelujejo tako, da na eni strani dobavljajo lastnikom glažut, fužin in železarn za redno obratovanje potreben les oziroma oglje, na drugi strani pa z lesom tudi sami na daleč trgujejo. V začetku zalagajo steklarne, fužine in železarne na Pohorju, Koroškem in drugod z drobnim lesom za kurivo in izdelovanje oglja sami, pozneje pa prepuščajo zaradi vedno večjega povpraševanja po lesu kupcem velike gozdne površine v sečnjo na golo v lastni režiji. Tako so bile posekane ogromne količine lesa, največ bukovega, predvsem za obratovanje mislinjske železarne, železarne v Hüttenbergu na Koroškem, plavža in železarne v Šentlovrencu, glažut v Gornjem Limbušu in Šentlovrencu, Vivatove glažute v Benediktovem dolu ter tovarne papirja in vžigalic v Rušah. Iz falskih gozdov so dobivali les tudi vojaške ustanove, trgovci in obrtniki v Mariboru, Gradcu, Trstu, Ptuju in drugod. Samo mislinjska železarna je dobila pravico do sečnje 341.150 m³ lesa!

Z lastniki železarn, steklarn in drugimi kupci so sklepali dolgoročne pogodbe v 19. stoletju gospodarsko podjetni in trgovsko usmerjeni Ferdinand baron von Rast, gospodarsko previdnejši Avgust Peter von der Kettenburg in umirjenejši pa gospodarsko sposobni Johann Zabeo. V prvi polovici 19. stoletja nastopajo na velikih gozdnih površinah in v njihovem drevesnem sestoju destruktivno in konstruktivno, tako da kupcem dovoljujejo širokopotezno posekavanje, s čimer jim omogočajo redno obratovanje. V drugi polovici 19. stoletja negujejo ohranjene gozdne površine v smislu ohranitve in večanja gozdnega fonda ter skladno z družbenopolitičnimi težnjami in avstrijskim gozdnim zakonom iz leta 1852, s pogozdovanjem posek, frat in planin pa jih tudi načrtno večajo. Podatki o sistematičnem pogozdovanju odprtih površin v višjih legah Ruškega in Lovrenškega Pohorja, ki jih navaja arhiv za razmeroma kratko obdobje, so kar frapantni.

Falska graščina je tudi pobudnica pri nastajanju novih, sekundarnih dejavnosti, pri čemer je zlasti zanimiv razvoj tovarne papirja in vžigalic v Rušah. Z novim prevrednotenjem lesa v drugi polovici 19. stoletja pričanja železarnam in steklarnam zmanjševati pogodbeno določene količine lesa, ker raje z njim sama trguje; pozneje pogodbe tudi odpoveduje, s čimer prihajajo podjetja v vse večje težave. Tako prispeva k njihovemu odmiranju, na drugi strani pa obenem spodbuja nastajanje novih železarskih, lesnožagarskih in lesnopredelovalnih podjetij.

Proučevanje ohranjenih dopisov in aktov, poročil in kupno-prodajnih pogodb, oblastnih odlokov in odločb, zlasti še Wernerjevega spisa o falskih gozdovih in gospodarjenju z njimi, nam dovoljuje sklepanje, da so falski lastniki v 19. stol. aktivno posegali tudi v preobrazbeni proces agrarne pokrajine na vzhodnem Dravskem Pohorju, predvsem s spreminjanjem takrat še prevladujočega listnatega gozdnega sestoja v iglasti in omejevanjem planin. S tem so se začele slabšati možnosti za poljedelstvo in živinorejo, tako indirektno sodelujejo tudi pri premikih agrarnega prebivalstva ter njihovom prestrukturiranju, najprej iz nižje ležečih krajev v višje, pozneje pa v smeri depopulacije v višjih legah in koncentracije v dolinah.

V tesni zvezi z vlogo graščinskega gospodarstva je tudi nastanek mnogih gozdnih poti, številnih oglarskih kopišč ter več suhih in vodnih drč, med njimi najbolj znane, skoraj 11 km dolge vodne drče ob Lobnici. Ugotovili smo tudi aktivno vlogo graščine pri gradnji mostu čez Dravo in ceste iz Ruš do Fale.

Pri vsem tem ustvarjajo pohorske steklarne, fužine in železarne v prvi polovici 19. stol. most med dotakratnim fevdno-manufakturnim in prodirajočim kapitalističnim gospodarstvom, ki ga v Dravski dolini spodbuja tudi nova železniška proga. V razvoju gospodarstva v vzhodnem delu Dravskega Pohorja kažeta obe obliki aktivnega delovanja falske graščine na to, da so pričeli prejšnji fevdalci po odpravi fevdnih odnosov, na osnovi opravljene segregacije in pod vplivom napredujoče kapitalistične miselnosti tudi z zakroževanjem svojih posesti ter sistematičnim urejanjem gozdnega gospodarstva (32; 33). S svojimi nad 4300 ha obsegajočimi kvalitetskimi gozdnimi površinami je ostala falska graščina vse do njene socializacije po drugi vojni največja gozdna veleposest v Dravski dolini.

Falska graščinska posest ni oblikovala v 19. stol. kot aktivni dejavnik samo današnje podobe kulturne pokrajine na Ruškem in Lovrenškem Pohorju, temveč tudi njeno zemljiško in lastniško sestavo. Da je danes prav v tem delu Dravskega Pohorja delež družbene zemljiške posesti tako visok, da je procent gozda v zemljiški strukturi tu izredno velik, npr. v k. o. Smolnik 93 %, Kumen 88,7 %, Lobnica 85,2 %, Recenjok 84,5 % v razmerju do celotne površine (19; podatki za l. 1969) in da imajo iglavci v sestavu gozda takšno izredno mesto, nam postane razumljivo, če upoštevamo v razvoju njegovega gospodarstva tudi aktivno vlogo falske posesti v 19. stol. Njen delež pri hitrem ogozdovanju pokrajine v 70. in 80. letih preteklega stoletja je očitno. Falska graščinska posest ima pogosto odločujoče mesto tudi v celotnem gospodarskem razvoju, zlasti še v drugi polovici 19. stol. Tudi inovacija komercializacije lesa, preobrazba nekaterih prejšnjih ter začetki novih gospodarskih organizacij imajo direktno ali indirektno zvezo z njo. Iz nakaznega arhivskega gradiva je razvidno, da je bila vloga falske graščinske posesti v gospodarskem razvoju in preobrazbi pokrajine na Lovrenškem in Ruškem Pohorju v celotnem 19. stol. zelo pomembna ter je kot takšna tudi eden bistvenih zgodovinskih elementov v njej.

VIRI, GRADIVO IN LITERATURA

1. Arhiv falske graščine; Pokrajinski arhiv v Mariboru
2. Fala — graščina, načrti, posest; v arhivu falske graščine (v nadaljnjem ar. fal. gr.)
3. Faaler Wälder und derer Umgebung; ar. fal. gr.
4. Cenitev falskih gozdnih posesti l. 1794; Staatsbuchhaltung Graz 26. 9. 1794.; ar. fal. gr.
5. Catastral Auszüge der Herrschaft Faal; ar. fal. gr.
6. Abstockungsverträge der Herrschaft Faal; ar. fal. gr.
7. Abstockungsverträge zwischen Baron von der Kettenburg und Misslings-Wald Abstockungsamte; ar. fal. gr.
8. Besondere Bestimmungen über die Abstockung und Wiederaufforstung des Pleschitz; ar. fal. gr.
9. Hütten und Eisenwerk St. Lorenzen; ar. fal. gr.
10. Avstrijski zakon o gozdovih; Kaiserliches Patent — Forstgesetz z dne 3. 12. 1852, Reichsgesetz- und Regierungsblatt für das Kaisertum Österreich, LXXII., Wien, Jhg. 1852
11. Aufforstungsplan des Verwaltungsamtes der Herrschaft Faal; ar. fal. gr.
- 11a. Culturplan — Aufforstung; ar. fal. gr.
12. Bauprojecte — Herrschaft Faal; ar. fal. gr.
13. Acten — Zündwaren Erzeugung zu Maria Rast; ar. fal. gr.
14. Zemljiškoposestni protokol franciscejskega katastra; Državni arhiv v Ljubljani
15. Spezieller Ausweis der nach der Catastral Ertrags-Erhebung Endresultate in Jh. 1842
16. Wilhelm Werner, Faaler Wälder; neobjavljen elaborat v rokopisu, ar. fal. gr.
17. Auszug aus der Vermässung- und Schätzungsgesetze des allgemeinen Cataster; ar. fal. gr.

18. Zemljiškoposestno stanje po »Izplisih iz premere in cenitve zemljiškoposestne pole za vlaganje pritožb iz leta 1879, preračunano po jihih in klatrh«; Državni arhiv v Ljubljani
19. Sumarniki posestnih listov po stanju leta 1969 zavoda za izmero zemljišč in kataster v Mariboru
20. Carl Schmutz, Historisch-topographisches Lexicon, I., Graz 1822
21. Zakon o likvidaciji agrarne reforme na veleposestvih; Službeni list Dravske banovine (27. 7. 1931), Ljubljana
22. Utrditev agrarnih objektov in subjektov ter razlastitveni dekreti — Dr. Alfonz Zabeo; Državni arhiv v Ljubljani
23. F. X. Hlubek, Die Landwirtschaft des Herzogtums Steiermark; Graz, 1848
24. Georg Mally, Das Bachergebirge; Steiermärkische Zeitschrift, IX., Graz, 1848
25. R. G. Puff, Marburger Taschenbuch für Geschichte, Landes- und Sagenkunde; Graz, 1852/54
26. J. A. Janisch, Topographisch-statistischer Lexicon von Steiermark; Graz, 1878
27. Carl Hiltl, Das Bachergebirge, eine monographische Studie mit besonderer Rücksicht der Forst- und Jagdwirtschaft und Turistik; Klagenfurt, 1893
28. Janez Koprivnik, Pohorje; Planinski vestnik 1912—14, Ljubljana
29. Jos. Mravljak, Plavž pri Sv. Primožu na Poh.; CZN 3—4, Maribor 1930
30. J. Glantschnig, Fremdländische Waldarten im früher untersteirischen Draufeld; Graz 1945 (prepis rokopisa v arhivu Gozdnega gospodarstva v Mariboru)
31. Fr. Minažlk, Pohorske steklarne; Maribor 1963
32. Drago Korent, Pohorske glažute in njihov vpliv na gozdove; Gozdarski vestnik, Ljubljana 1952
33. Rudolf Pipan, Slovenski gozdovi — Pohorje; Nova proizvodnja 3/4, Ljubljana 1965
34. Anton Mellk, Stajerska s Prekmurjem in Mežiško dolino; Ljubljana 1957
35. Ivan Gams, Pohorsko Podravje, razvoj kulture pokrajine; Ljubljana 1959
36. Mavricij Zgonik, Spreminjanje izrabe tal kot element preobrazbe pokrajine v Dravski dolini; tiskopis doktorske disertacije, Maribor 1970
37. Hans Joachim v. Alberti, Mass und Gewicht, geschichtliche und tabellarische Darstellungen von den Anfängen bis zur Gegenwart, Berlin 1957

**LE RÔLE DE LA PROPRIÉTÉ SEIGNEURIALE DE FALA DANS
LE DÉVELOPPEMENT DE L'ÉCONOMIE ET DANS LA TRANSFORMATION DE
LA RÉGION À POHORJE D'EST AU 19e SIÈCLE**

Résumé

Cet article a l'intention d'être une contribution à l'analyse du rôle et de la part de la grande propriété seigneuriale de Fala dans le développement de l'économie et dans la transformation de la région culturelle à Pohorje de Lovrenc et de Ruše, au 19e siècle. L'auteur en trouve des bases dans les sources primaires, mais surtout dans les contrats d'achat et de vente à long terme, puis dans des différents exposés, dans des actes et des décrets, conservés dans les matériaux des archives de la propriété seigneuriale de Fala. Ces matériaux ne sont accessibles au large public qu'après la libération.

Avec ses surfaces arrondies de plus de 4632 ha (p. ex. à l'année 1875), la propriété seigneuriale de Fala a été la plus grande propriété foncière non-agraire dans la vallée totale de Drava. Toute la propriété à 95 % était occupée par des forêts de qualité, et cela pour la plupart des forêts de hêtre. C'est pourquoi elle est dans le développement de l'économie ainsi que dans la transformation de la région un facteur assez important et actif.

La propriété seigneuriale de Fala était dans cette région d'une importance constructive et destructive. Dans la première moitié du 19e siècle, elle prend part à la formation et au développement de nombreuses verreries, des forges, de petites fonderies et d'autres usines et entreprises à Pohorje et ailleurs, de telle part qu'elle leur fournit toujours de grandes quantités de bois, nécessaire pour la production du charbon. Dans ce but on a abattu de grandes surfaces des forêts, très souvent même tout à fond. Dans la deuxième moitié du 19e siècle, et encore plus précisément à partir de soixante-dix ans, quand on voit s'affirmer la commercialisation du bois, l'administration forestière de Fala soustrait aux verreries et

fonderies le bois nécessaire pour du charbon et elle aide ainsi indirectement à leur perte, mais de l'autre côté, au contraire, à la formation de nouvelles entreprises secondaires ainsi qu'au développement de l'infrastructure.

C'est avec la commercialisation du bois que le bois devient de plus en plus important. L'administration forestière de Fala boise successivement à la manière systématique surtout avec des confères des coupes, clairières et pâturages alpestres et cela dans les sites supérieurs de Pohorje d'est. Ainsi les forêts de Pohorje n'augmentent pas seulement, mais elles transforment aussi leur structure. De même temps la propriété seigneuriale de Fala aide à la naissance de nouvelles scieries ainsi qu'à la formation d'autres entreprises productives. C'est pourquoi, au 19e siècle, sa part dans le développement de l'économie et dans la transformation physiognomique et sociale-géographique de la partie d'est de Dravsko-Pohorje est assez remarquable et importante.

Au 19e siècle, à Pohorje de Ruše et de Lovrenc, la propriété seigneuriale de Fala est alors un des éléments historiques les plus essentiels dont les effets sont remarquables en bien des choses encore aujourd'hui.